

KARMEELITANKI

mzech, a w 1959 podjęły pracę mis. w Malawi; 1966 uzyskały zatwierdzenie pap.; 1997 liczyły 136 siostr w 15 domach; dom gen. w Luksemburgu.

Marie de la Croix, Catholicisme II 566-567; V. Macca, L. Saggi, DIP II 398-423, 455-460, V 815-817; *Conspectus Ordinis Carmelitarum Discalceatorum*, R 1997, 309-345; APont 1998.

Mirostlaw Daniluk

KARMELIITAŃSKA DUCHOWOŚĆ, forma życia duchowego zakonnych i świeckich instytutów karm. (→ karmelici, → karmelici bosci, → karmelitanki) oparta na → karmeliitańskiej regule, napisanej 1209-14 przez → Alberta Avogardo, ubogaconej przez najstarsze teksty normatywne i odwołującej się do *Pisma św.*, zwł. NT.

Określa ona sposób realizacji powołania eremitów karm. do naśladowania Jezusa Chrystusa przez rozważanie słowa Bożego i modlitwę, praktyki ascet. (samotność, ubóstwo wspólnotowe i indywidualne, milczenie, posty, abstynencja od mięsa) i prace fiz.; pierwotnie nieliczne elementy cenobickie (wspólna msza i kapituły) w wyniku konieczności dostosowania reguły do zmienionych warunków życia, po przybyciu eremitów do Europy w poł. XIII w., uległy wzbogaceniu (wspólne mieszkanie, posiłki i modlitwy liturg.), doprowadzając do przekształcenia zakonu w mendenkancko-kontemplacyjny; zgodnie z tradycją patryst.-monast. (m.in. → Atanazy Wielki, → Hieronim, → Piotr Damiani) karmelicy uznali proroka → Eliasza za swego duchowego ojca, widząc w nim wzór życia eremicko-kontemplacyjnego, a także przykład żarliwości apost.; ponieważ za patronkę pierwszego kościoła na górze Karmel wybrali Maryję, nazwali się „braćmi NMP z góry Karmel”, uznając ją za opiekunkę, matkę i królową zakonu; na podstawie tych tytułów rozwinęli teologię i pobożność maryjną zakonu, która swe uzewnętrznienie znalazła w karm. → szkaplerzu; zgodnie z nią za swoje powołanie karmelicy uznali także naśladowanie Maryi, prowadzące do najdoskonalszego upodobnienia się do Chrystusa (J. → Bacon); podręcznikiem propagującym ukształtowaną duchowość jest dzieło z ok. 1370 hiszp. karmelity Felipe Ribotiego *De institutione primorum monachorum*. Teresa Wielka zachowała pierwotne cechy d.k., zwł. elianizm, i maryjność, uznając proroka Eliasza i Maryję za archetypy swego życia kontemplacyjno-apostolskiego; przez nie utrzymywała więź z karmelitami dawnej obserwancji. Milczenie, samotność i praktyki pokutne wg Teresy (*Twierdza* V 1, 2) miały sprzyjać ustawicznej modlitwie na wzór pustelników góry Karmel, a studium, zwł. *Pisma św.* – ożywiać kontemplację i przygotowywać do skutecznej posługi apostołskiej.

Kontemplacja i dążenie do zjednoczenia z Bogiem zgodnie z tradycją ascet. i prawniczą zakonu uważane były za cel gł., apostołstwo natomiast za zadanie drugorzędne, wypływające z celu gł. i stanowiące jego owoc; realizacji celu gł. miały służyć 2 godziny medytacji dziennie, rekolekcje i dni szczeg. poświęcone modlitwie i refleksji; na 12 klasztorów prowincji jeden stanowić miał erem, w którym zakonnicy przez posty, umartwienia, pracę fiz., samotność, milczenie i ustawiczną modlitwę powinni wspierać apost. dzieła Kościoła (eremy tego typu przewidują posoborowe konstytucje zakonu z 1986, akcentujące wzajemne przenikanie się kontemplacji i działania). Przedسوبорowe prawo własne zakonu, w trosce o prymat kontemplacji, ściśle określało rodzaje dopuszczalnych w zakonie prac apost. (kazania i spowiedź zasadniczo we własnych kościołach, opieka nad bractwami, misje, z wykluczeniem pracy par.). Nowe konstytucje uzależniają wybór form duszpasterstwa od potrzeb lokalnego Kościoła, jednak za apostołstwo właściwe zakonowi uznają kierownictwo duchowe karmelitanek bosych i in. osób konsekrowanych oraz prowadzenie wiernych do ścisłego zjednoczenia z Bogiem, czemu służyć mają domy modlitwy, grupy modlitewne, upowszechnianie doktryny Teresy Wielkiej i Jana od Krzyża przez instytuty d.k., m.in. rzym. → Teresianum, oraz publikacje.

Istotne elementy d.k. czerpane z doświadczenia mist. Teresy i Jana od Krzyża, a rozwijane i popularyzowane przez in. świętych i mistyków zakonu, wytworzyły z czasem szkołę d.k., której przedstawicielami byli m.in. → Jan od Jezusa i Maryi, → Tomasz od Jezusa, J. → Esprit, A. → Tardy, A.G. → Caraca. Do istotnych cech d.k. należą: 1° systematyczna medytacja, traktowana jako „miłosna rozmowa z Bogiem”, przygotowana przez → ascezę, otwierająca duszę na działanie łaski, 2° modlitwa wg 7-punktowej metody (zwł. dla początkujących) – przygotowanie, czytanie, rozważanie, kontemplacja, dziękczynienie, ofiarowanie, prośba, 3° przedłużanie modlitwy w praktykę obecności Bożej, 4° kontemplacja słowa Bożego, czytanie i rozważanie w jedność z Kościołem jako modlącą się wspólnotą, prowadząca do spotkania z Bogiem, 5° możliwość dościa przez wierność Bogu do kontemplacji nabytej, której naturalnym dopełnieniem (nie łączącym się koniecznie z charyzmatami, np. wizjami, objawieniami) jest kontemplacja włana, nie należąca do istoty chrześc. doskonałości. Upadek szkoły d.k. trwał od 2. poł. XVIII do końca XIX w.; na jej odrodzenie wpłynęło wydanie jeszcze w XIX w. dzieł dawnych mistrzów duchowych; oryginalne dzieła z zakresu duchowości stworzyli dopiero w XX w. Chryzogon od Jezusa Garrachón (zm. 1945), Gabriel od św. Marii Magdaleny i H. → Grialou; Teresa od Dzieciątka Jezus ubogaciła d.k. nauką o „małej drodze” zupełnego zaufania Miłości Miłosiernej, a M.J. → Catez – o kontemplacyjnym przeżywaniu obecności Trójcy Świętej w duszy.

Pisma Teresy Wielkiej i Jana od Krzyża (bezpośrednio lub przez ich uczniów) wywarły wpływ na teologów ruchu obserwanckiego zrodzonego z reformy tryd.; należą do nich m.in. Miguel de la Fuente (zm. 1625) – autor *Libro de las tres vidas del hombre. Corporal, racional y espiriual* (Tol 1623), Pablo Ezquera (zm. 1696) – autor przewodnika życia duchowego *Escuela de la perfección formada de la espiriual doctrina de filosofia sacrada y mística teologia* (Saragossa 1675), → Jan od św. Samsona – ojciec duchowy ruchu ścisłej obserwancji, belg. przedstawiciel tego kierunku Michał od św. Augustyna (zm. 1684) – autor *Institutionum mysticarum libri quattuor* (An 1671); pozostawali oni także pod silnym wpływem mistyków nadreńskich. Mistyczką zatroskaną o reformę Kościoła była karmelitanka florencka → Maria Magdalena de Pazzi.

Autorzy pol., zwł. w XVII w., byli przede wszystkim propagatorami i obrońcami życia kontemplacyjnego; Stefan od św. Teresy Kucharski (zm. 1653) pozostawił w rękopisie oryginalne traktaty mist. (m.in. *Exercycja około ślubów zakonnych*, ArKarmBos rps 235), w których szerzył kierownictwo duchowe wg zasad Jana od Krzyża, Mikołaj od Jezusa Maryi Opacki naukowo uzasadniał doskonałość życia kontemplacyjnego (*Apologetyka perfectionis vitae spiriualis*, R 1626), A. → Cyrus zajmował się ideą ładu w życiu duchowym, skutecznością wysiłków ascet., metodą rekolekcji dla świeckich, Bonawentura od św. Stanisława Frezer (zm. 1687), popularyzował terezańską naukę o kontemplacji (*Pieśni Salomonowych o duszy wyttamczenie* (BKarmBos w Krakowie, rps 24), M. → Bolski opracował podręcznik życia wewn. (*Exemplar vitae spiriualis*, Kr 1678), a M. → Rubczyński napisał podręcznik rekolekcyjny dla osób zak. *Głos Pana kruszącego cedry libańskie* (Berdyczów 1762). Wybitnym kierownikiem duchowym był → Rafał Kalinowski kładący nacisk na wierność obowiązkowi stanu, ascezę i systematyczną modlitwę. Popularyzacja nauki Teresy Wielkiej i Jana od Krzyża, a także in. autorów zach. zaznaczyła się w okresie międzywojennym; po II wojnie świat. podjęto badania nauk. nad historią duchowości (K. Górski, L. Kowalówka, J. Filek, D. Wider).

Brémond II 362-393; Jérôme de la Mère de Dieu, *La tradition mystique du Carmel*, P 1929; Théodore de Saint Joseph, *L'oraison d'après l'école carmélitaine*, Bg 1929²; Crisógono de Jesús Sacramentado, *La escuela mística carmelitana*, Ma 1930; Gabriel de Sainte Marie Madeleine, *Mater Carmeli. La vie mariale carmélitaine*, R 1931; S. Ciesielska-Borkowska, *Mystycyzm hiszpański na gruncie polskim*, Kr 1939; Gabriele di Santa Maria Maddalena, *La spiritualità carmelitana*, R 1943; Marie Eugène de l'Enfant Jésus-Louis de Sainte Thérèse, *La vie*

mariale au Carmel. *Les frères de la bienheureuse Marie du Mont-Carmel*, Tarascon 1943; *Le plus vieux textes du Carmel*, P 1945; S. Bouchereaux, *La réforme de carmes en France et Jean de Saint-Samson*, P 1950; Louis de Sainte Thérèse, *La Vierge Marie et le Carmel*, Nicolet 1951; Alberto de la Virgen del Carmen, *Maria en la espiritualidad carmelitana*, RdE 13(1954) 239-270; T. Brandsma, DSAM II 156-171; Otto de los Angeles [Filek], *La literatura espiritual entre los carmelitas descalzos de Polonia (1606-1864)*, Monte Carmelo 70(1962) 399-414; K. Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, Lb 1962, I 99-120; *San José y santa Teresa*, Valladolid 1964; Otto od Aniołto [Filek], *Duchowość zakonna według nauki ojca Hieronima od świętego Jacka (Andrzeja Cyrusa)*. Studium historyczno-teologiczne, Kr 1965; R.M. López-Melús, *Espiritualidad carmelitana*, Ma 1968; *Il Carmelo, invito alla ricerca di Dio*, R 1970; *Santi del Carmelo*, R 1972; Simeone della Sagrada Familia, *Panorama storico-bibliografico degli autori spirituali carmelitani*, R 1972; O. Filek, *Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich*, DTKP II 2, 369-390; E. Bielecki, *Duchowość Karmelu*, WNPZ XV 334-358; K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kr 1986, 130-156, 360-361; N. Geagea, *Maria, madre e decoro del Carmelo*, R 1988; J. Misiurek, *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, Lb 1994-98, I-II (passim); J.W. Gogola, *Życie mistyczne Teresy od Jezusa Marchockiej, karmelitanki bosej 1603-52. Studium z duchowości karmelitańskiej*, Kr 1995; B. Panek, *Pochodzenie i duchowość karmelitów*, Saeculum Christianum 3(1996) z. 1, 131-149.

Czesław Gil

KARMELITAŃSKA REGUŁA, zespół norm i zasad życia opracowany 1206-14 przez → Alberta Avogardo dla eremitów mieszkających na stokach góry → Karmel (2), łączący pustelniczy tryb życia (→ eremicy I) z niektórymi praktykami życia → cenobitów (wprowadzenie urzędu → przeora z wyboru i poddanie eremitów jego władzy, wspólne uczestnictwo w codziennej mszy, → godzinach kanonicznych i w → kulpie, wspólne odmawianie 25 lub 50 razy *Ojciec nasz* przez konwersów nieumiejących czytać w oratorium usytuowanym w środku eremu); r.k. za cel gł. zakonu (nie określała tzw. celu specyficznego) stawiała eremitom zjednoczenie z Bogiem w nieustannej modlitwie, zalecając: środki bezpośrednio łączące duszę z Bogiem – cnoty teol. wiary, nadziei i miłości oraz środki uwalniające serce z uczuć ziemskich – posłuszeństwo przełożonemu, ubóstwo indywidualne (z zachowaniem wspólnej własności) i czystość; nakładała również obowiązek pracy i unikania bezczynności, zachowania codziennego postu (od uroczystości Podwyższenia Krzyża – 14 września, do Wielkanocy z wyjątkiem niedziel), zakazywała spożywania mięsa (z wyjątkiem okresu choroby i słabości oraz podróży, kiedy trzeba było korzystać z jałmużny), opuszczania celi poza udawaniem się na ćwiczenia wspólne przewidziane regułą, nakazywała zachowanie bezwzględnej milczenia (od niesporów do trzeciego dnia następnego) oraz ograniczenie rozmów do koniecznego minimum w in. porach dnia. Pierwotny łac. tekst r.k. podzielił na rozdziały (I-XVI) pap. Honoriusz III, a tytuły nadał pap. Innocenty IV, dokonując bullą *Quae honorem* z 1247 (bulla z łac. tekstem r.k.: ECar 2(1948) 10-16, oraz w: B.J. Wanat *Zakon karmelitów bosych w Polsce*, Kr 1979, 40-43; *Reguła pierwotna Zakonu NMP z góry Karmelu dana przez błogosławionego Alberta*, bmw ok. 1897; *Reguła, konstytucje, przepisy wykonawcze Zakonu Braci Bosych NMP z góry Karmel*, Kr 1997, 21-30) nieistotnych zmian (uwzględniających warunki eur.), m.in. wprowadzenia wspólnych posiłków w refektarzu (z lekturą przy stole), ograniczenia czasu tzw. wielkiego milczenia od komplety do prymy oraz określenia dóbr, które zakonnicy mogli posiadać jako wspólne. Krótki tekst r.k., zawierający najprostsze i najogólniejsze ramy organizacyjne życia zak. i istotne elementy drogi do Boga, bez piętna średniow. mentalności, a oparty na *Piśmie św.*, ma charakter uniwersalny i zachowuje do dziś swoją aktualność.

Les plus vieux textes du Carmel, P 1944, 85-96; *De regula primitiva Ordinis Beatae Virginis Mariae de Monte Carmelo*, ECar 2(1948) 5-262; L. Saggi, *La mitigazione del 1432 della regola carmelitana*, Carm 5(1958) 3-29; C. Cicconetti, *L'indole canonica della regola del Carmelo*, Carm 15(1968) 54-56; R. Hendriks, *De primigenia Ordinis Carmelitarum inspiratione in regula expressa*, tamże 46-53; C. Cicconetti, *La regola del Carmelo. Origine, natura, significato*, R 1973; Girolamo de la Madre di Dio, *La regola del Carmelo*, Tn 1971; B. Edwards, *Die Regel des heiligen Alberti – die Regel des Karmel*, Wü 1979; S. Possanzini, *La regola dei Carmelitani. Storia e spiritualità*, Fi 1979; B. Secondin, *La regola del Carmelo. Per una nuova interpretazione*, R 1982; C. Cicconetti, DIP VII 1455-1464; Ch. Butterweck, J. Jantsch, *Die Regel des Karmel. Geschichte und Gegen-*

wart einer Lebensnorm, Asch 1986; M. Caprioli, *Commenti alla regola carmelitana*, Quaderni carmelitani 2-3(1987) 123-143; *La regola del Carmelo. Testo e commento*, tamże 211-241; *Le origini e la regola del Carmelo*, R 1989; C. Cicconetti, *The History of the Rule*, w: *Albert's Way*, R 1989, 23-49; B. Secondin, *What is the Heart of the Rule?*, tamże 93-132; C. Cicconetti, *Lecture simboliche della regola del Carmelo*, Carm 39(1992) 22-86; O. Stegink, K. Waaijman, J. Tigcheler, *An Historical-semantic Approach, w: Approaches to the Rule of Saint Albert*, R 1992, 35-85 (*Komentarz do Reguły Zakonu Braci NMP z góry Karmel*, Biblioteka duchowości karmelitańskiej 1, Kr 1994); K. Waaijman, H. Blommenstijn, *A Dynamic Structural Approach, w: Approaches to the Rule of Albert*, R 1992, 107-128.

Mirosław Daniluk

KARMELITAŃSKA SZTUKA, twórczość artyst. powstała na potrzeby zakonu karm., kształtowana wg powszechnie stosowanych stylów w architekturze, stosująca niekiedy sobie tylko właściwe rozwiązania; także sztuka samych karmelitów, tworzących dla zakonu; sz.k. inspirowana zasadami opracowanymi przez zakonników, dostosowanymi do realizacji reguły zak., oraz odzwierciedlająca (podobnie do sztuki jezuitów i dominikanów) tendencje w Kościele (np. sztuka po Soborze Tryd., realizacja idei propagowanych przez Karola Boromeusza) poprzez odpowiednie kształtowanie architektury klasztorów i stosowany dobór rzeźby oraz malarstwa (program ikonogr. odzwierciedlający kult MB i Józefa Oblubieńca, *Wizja św. Szymona Stocka*, prorocy Elias i Elizeusz oraz święci Karmelu).

I. KARMELICI TRZEWICZKOWI – 1. Architektura – Najstarszą normą prawną budownictwa u karmelitów jest zapis w pierwotnej regule → Alberta Avogarda („Mieszkać zaś będziecie mogli na miejscach samotnych lub tam, gdzie wam je ofiarują. Mają one być stosowne i odpowiednio do sposobu życia waszego zakonu [...]. Ponadto, zgodnie z położeniem miejsca, gdzie postanowicie zamieszkać, niech poszczególni bracia mają oddzielne cele, które każdemu z nich wyznaczy osobiście przeor [...]. Cella przeora powinna znajdować się przy wejściu na miejsce [waszego zamieszkania], tak aby on pierwszy spotykał tych, którzy tam będą przychodzić [...]. Pośrodku cel ma być zbudowana kaplica, gdzie codziennie rano powinniście się zbierać, aby uczestniczyć we Mszy św., gdy tylko to będzie możliwe” – *Reguła „pierwotna” Zakonu NMP z góry Karmel dana przez św. Alberta patriarchę jerozolimskiego, a zatwierdzona przez papieża Innocentego IV*, w: *Reguła, konstytucje, przepisy wykonawcze Zakonu Braci Bosych NMP z góry Karmel*, Kr 1997, 22-23, 25); zasady zawarte w regule stały się obowiązującą normą budowy nowych klasztorów, ich wzorcem zaś był klasztor na górze Karmel w Hajfie (ruiny w dolinie Wadi es-Siah przy źródle Eliasza). Badania archeol. przeprowadzone 1987 pod kierunkiem Eugenii Nitowskiej (Damiana od Krzyża OCD) dowiodły istnienia w tym miejscu (V-XIII w.) wspólnoty pustelników chrześc. naśladowujących styl życia proroka Eliasza, którzy wykuli w wapiennej skale 2-kondygnacyjną kaplicę na podobieństwo stajenki betlejemskiej; forma tej kaplicy symbolizowała i przypominała tajemnicę wcielenia Syna Bożego, jego narodzenie w stajni betlejemskiej oraz Boże Macierzyństwo Maryi (ogłoszone na Soborze Efes. jako dogmat wiary). O kulcie MB i św. Eliasza świadczą znalezione tutaj ceramiczne kaganki z napisami *Theotokos* i *Sanctus Elias*; w XII w. do pustelników przyłączyli się krzyżowcy z Europy, a jeden z nich, → Brokard, zorganizował formalną wspólnotę zakonną. W pobliżu źródła Eliasza, na przeciw skalnej groty-kaplicy zbudowano klasztor z kościołem MB, wzniesionym na fundamentach kaplicy bizant. z VIII w., w stylu wczesnogot. (zachowany ostry łuk portalu i służki filarowe), jako świątynia 1-nawowa, 3-przęsłowa z 1-przęsłowym prezbiterium, o 2 stopnie wyniesionym ponad poziom nawy, z przylegającymi od zewnątrz do elewacji kościoła celami zak. i układem pomieszczeń z celą przeora odpowiadającym przepisom reguły św. Alberta; wg tego modelu budowano klasztory pustelnicze w Europie po wyemigrowaniu karmelitów z Palestyny, wznosząc w tym przejściowym okresie małe